

На крају, вратимо се Нениновом питању: Зашто волим да читам туђа писма? Данас их више не пишемо. Чини се да се обистинила Марићева слутња и да је техника заиста „запушила уста човеку”. А лепо је, ипак, када их читамо, не само због науке и „вишка значења”. Лепо је и забавно читати Марићева писма. Иако у њима нема књижевних претензија, има прелепих места, духовитих или иронијских опаски, има повремено есејистичког и лирског у њима. Такав је, на пример, Марићев позив на дијалог, на размену идеја у писму Светозару Петровићу: „...често, разним поводима, загрize ме нека идеја о којој бих радо, па ма и преко писама, са неким разговарао, да је продубим, да је опробам. Идеје су, кад настају, само клице, оне ваља да се пробију до сунца, до речи, да расту, да се грањају, а за све то је потребан неко ко их прихвата – или одбацује свеједно, али увек помаже да у вама сазру. Можда ми по неки пут дође жеља да вама о некој од њих причам, некој од оних за које ви имате слуха и смисла.”

И књига *Срећен Марић* јесте позив на дијалог. Она представља значајан допринос новом читању Сретена Марића, „човека интелектуалне шетње и интелектуалне гозбе”, како га је Јован Христић назвао. Истовремено, она је и позив истраживачима да продуже започети посао, да се врате Марићу и његовом текстовима и да даље трагају за његовом епистоларном заоставштином.

Биљана МИЧИЋ

ДНЕВНИЧКИ ЗАПИСИ КАО АУТОБИОГРАФСКИ ПУТОКАЗИ

Зорица Хаџић, *Васа Сџајић: њрилози за аутобиографију*, Матица српска, Нови Сад 2017

„Изгледа да је Стајићев усуд био да његова личност иде испред дела и оставља га у сенци.”

З. Хаџић, *Васа Сџајић*, стр. 8.

Како је истакла и Зорица Хаџић у предговору овој књизи, Светислав Марић је још 1938. године веома добро уочио да, и поред Стајићевог богатог живота, те књижевног, публицистичког, филозофског и историчарског опуса, о њему у науци није изнето ни приближно оно највредније што би о њему могло да се каже, јер Стајићева књижевничка и научничка физиономија није оштра, а његови списи ни приближно не откривају његову богату личност и њено непосредно деловање на људе.

Мислим да је управо ова Марићева констатација била један од основних подстицаја Зорици Хаџић да се одважи и спроведе једно замашно истраживање (које је, у првом реду, обухватило темељно претресање архиве Рукописног одељења Матице српске и архиве Музеја града Новог Сада, где се чува највећи део дневничке рукописне заоставштине Васе Стајића (1878–1947), те остваривање контакта са Растком Швалбом, унуком Васе Стајића, које је током свог трајања прерасло у, рекла бих, једну топлу и пријатељску преписку), које је довело до настанка једне надамне занимљиве књиге којом ауторка, пре свега, успева да расветли управо она два загонетна сегмента Стајићеве личности на које је још у првој половини XX века указао Светислав Марић.

Познато је да је Васа Стајић, између осталог, имао велику наклоност ка аутобиографском виду литературе, јер је радо читао аутобиографије и дневнике, а неке своје пријатеље (нпр. Милету Јакшића, како је учила Зорица Хаџић) наговарао је да напишу аутобиографију и на тај начин покажу да првенствено мисле на будућност оних чије време тек долази. Јасна је онда и Стајићева потреба да и сам води неку врсту дневничких записа, који су светлост дана угледали управо у овој књизи, и то, пре свега, захваљујући огромном залагању приређивача. У питању су белешке које је Стајић водио у више наврата, а највећим делом током Првог светског рата, који је провео боравећи углавном по мађарским затворима, и за време Другог светског рата, који је провео у Сремским Карловцима, углавном затворен у кући и дворишту, и то по сопственом избору. Ови записи указују нам, пре свега, на сегмент Стајићеве личности који је у науци и књижевности слабо расветљен, а који је и те како битан за стварање комплетне слике о његовом богатом животу, како јавном тако и унутрашњем, те о његовом културном и књижевном делању. Према томе, осим Стајићевих добро познатих политичких идеја (о југословенству, те бризи за опстанак омладине у јавном животу), ова књига баца светло на један помало заборављен сегмент његове личности, односно на његову духовну, психолошку, филозофску и културолошку компоненту. У томе је, рекла бих, и њена највећа вредност.

Пре свега, треба обратити пажњу на Стајићеве специфичне пријатељске релације, које су читљиве у поглављу насловљеном као „Моја пријатељства”. Стајић је веома јасно дефинисао шта за њега представљају разноврсне пријатељске везе са писцима које је током живота остварио: „Међу мојим пријатељима има много књижевника, писаца. Ја сам њихово пријатељство тражио, и нашао сам га помоћу једне врлине коју сам имао у изузетној мери: била је то моја способност дивљења” (71). Таква су била, рецимо, његова пријатељства са Милутином и Милетом Јакшићем, Вељком Петровићем, Исидором Секулић и Јованом Скерлићем. Али с друге стране, то дивљење и уважавање га никада није омело да каже оно што заиста мисли. На пример, о Скерлићу, којег је упознао 1904.

и који му је помогао да добије намештење у гимназији у Пљевљима, и којег је својски бранио од оштрих критика Андре Гавриловића, рекао је: „Иако смо чинили као једну странку у књижевности, ја нисам прећутао ништа што ми се код Скерлића не би допало” (87). Овакав однос према пријатељима, искрен и демаскиран, неминовно имплицира и велику дозу усамљености, која ескалира током битних, односно прекретничких животних момената. Тако, Стајић у својим дневничким записима из Другог светског рата, између осталог, бележи како постоје дани када га нико од пријатеља не обилази.

Самоћа Стајићу није страна, јер је безмало цео Први светски рат провео по мађарским затворима, а по сопственом признању, још као дете се често осамљивао и препуштао размишљањима: „И та склоност за маштање, ти безгласни саморазговори, остаде ми до данас, нити је моје интересовање за науку могло да обузда ту и такву машту, и да ми освоји пажњу при шетању, при одмарању” (181). Овде долазимо до једне природне аналогије са књижевном филозофијом нашег модернисте Ива Ћипика (1869–1923). Наиме, Ћипико у слику човекове усамљености уноси витализам и аутобиографију, што ће рећи да се његова визија усамљеника креће негде на прелазу од романтичарских снови и илузија ка модернистичким кризама и ломовима, ни тамо ни овамо, што је и разумљиво ако имамо у виду да писац говори о прелазном добу, када стари свет и обичаји полако умиру, уступајући место новом и модернијем капиталистичком поретку, у којем некадашње моралне вредности губе сваки смисао. Самоћа за Ћипика, дакле, не представља Хад и кобно изгнанство, већ просто један од услова за растерећење духа од свих конвенција и таласа наслеђеног искуства. Управо у овом сегменту је Стајић и најближи Ћипику, јер шта је он целог живота радио него читајући и изучавајући списе цењених књижевника, политичара, филозофа и социолога, залагао се за слободу мишљења, говора, рационалистичко образовање, тврдећи да при образовању омладине треба одбацивати сваки догматизам. То није ништа друго до нека врста пандана Ћипиковом идеалу слободног човека. Ако се присетимо чињенице да је Ћипиково дело у првом реду глорификација природе и њених позитивних вредности, апотеоза љубави и слободи личности које се остварују искључиво у симбиози са том природом, а напоследку и оштра сатира упућена на рачун нових времена условљених историјским превирањима, да је његово осећање природе, иако суштински везано за романтизам, ипак осећање природе новог века – субјективно и самоникло, односно да природа има сопствену личност у чијем преламању човек треба да пронађе свој идентитет, јасна је аналогија са Стајићевом животном филозофијом. У питању је, код оба аутора, тежња за постојањем слободног природног човека, неспутаног и неизвештаченог, који живи искључиво по сопственим нагонима и правилима, лишеним свих друштвених конвенција и норми. То потврђује и Стајићев

унук Растко Швалба, који је у тексту о сећањима на свог деду, „Љетовања у Сремским Карловцима”, а који се као један од додатака дневничким записима налази на самом крају књиге, записао и да је Стајић био против сваке догме, идеологије, те да је био за науку, културу и човека слободног избора.

С друге стране, Стајићеви дневнички записи откривају нам и његову склоност ка модернистичком начину приповедања. Такво је његово схватање и тумачење снова: „Можда они човека могу обавестити о истинској, најинтимнијој му природи. У сваком случају садрже они много психологије, чак и логике, па је интересантно препознати у њима стварносне елементе, бриге дана у сновима ноћи” (140). Јасно је, дакле, да је Васа Стајић, осим што је, као што је то у историји забележено, у политичком смислу био идеал омладини, њихов учитељ (о томе сведочи и чињеница да су на његова предавања пред Први светски рат хрилили сви гимназијалци и припадници тада веома познате организације Млада Босна), и био узор једног високог, модернистичког начина писања, јер његови дневнички записи представљају и реалистички приказ друштвене стварности и оштру критику друштвених односа, манифест сопствених филозофских погледа на свет, и лирске описе природе, људи и сопствених духовних стања високе уметничке вредности. На пример, размишљајући о себи током тамновања 1917. године, записао је: „Или сам ја зар, у овом погледу изузетна личност: невољу лакше подносим, него ли животиарење. И када телесно страдам, душа као да ми добије крила, она пропева, и ја имам осећање да живим, да доживљавам ствари на које ћу радо мислити у сутоњ живота” (168).

Дневнички записи Васе Стајића откривају нам још једну битну ствар о његовом унутрашњем ја, без којег не би било ни спољашњег ја, а самим тим ни његовог прегалничког друштвеног и културног деловања. Реч је о његовом односу са породицом. Ту, пре свега, мислим на његов однос са супругом Милицом (Бабуком), са којом је у браку провео нешто више од четрдесет година. Наиме, он веома ретко пише о њиховим несугласицама (изузев када, рецимо, током Другог светског рата бележи да су Бабуки биле симпатичне усташе које су запоселе део њихове куће у Сремским Карловцима, те због тога нису причали неколико дана), па се стиче утисак да им је брак био складан. Бабука је била његова једина веза са спољњим светом, пошто је цео Други светски рат провео у кући, делом по слободном избору, а делом услед лошег здравља. Међутим, ови записи никако не пружају комплетну слику о комплексној приватној личности Васе Стајића, јер о људима и догађајима извештавају искључиво из његовог угла. Управо зато, мислим да је Зорица Хаџић као приређивач ове књиге урадила праву ствар ступивши у контакт са Стајићевим унуком Растком Швалбом (који је, нажалост, преминуо 2015.

године, не дочекавши да ова књига угледа светлост дана), чији је текст „Љетовања у Сремским Карловцима” објавила као један од додатака овој књизи. Овај текст, између осталог, доноси Швалбино сећање на деду, његов доживљај деде и њиховог међусобног односа: „Деда је увијек био озбиљан, као намргођен. Шутљив. Они који су га познавали могли су по сјају дединих очију и положају бркова, погодити његово расположење. Али када је био љутит, није требало погађати по ситним знаковима. Повукао би се и сасвим ушутуио” (302). Или: „Наш врло озбиљан однос најбоље илустрира посвета коју ми је деда написао на својој књизи пријевода пјесама Шандора Петефија. Написао ми је: *Мом унуку Расџку Швалби, Васе Стајићу*. Ништа топло, тек мом унуку, па имена и презимена. Чак нисмо разговарали о оном што сам прочитао, а читао сам врло много и брзо” (320). Тек након овог текста имамо комплетну слику о личности и делу Васе Стајића, тек након овог личног доживљаја његове личности неке ствари прочитане у дневничким записима добијају прави смисао. Рецимо, тек након ових искрених младалачких исповести Растка Швалбе јасно нам је да се пред нама обрео један интелектуалац помало сличан јунацима романа Милутина Ускоковића (1884–1915) – првенствено се мисли на Чедомира Илића, јунака истоименог Ускоковићевог романа из 1914. године – који покушава да се ухвати укоштац са светом у којем живи. Реч је, дакле, о људима прелазног времена (у питању је специфичан историјски моменат, када долази до смене два века и два света, средњовековно-патријархалног и нововековно-модерног), углавном интелектуалцима или уметницима са наглашеном потребом за друштвеним успехом, који нису потпуно лишени моралних скрупула, а притом су још и сензибилни и психички нестабилни, склони самоспознаји и преиспитивању. Несклад који некако природно постоји између стварности и њихових политичких и социјалних идеја, те мноштво препрека и немогућности са којима се суочавају у свом друштвеном окружењу, чине их рањивим и појачавају њихов осећај неостварености и незадовољства. Чедомир Илић потражио је излаз у самоубиству, а и Стајић је, како то бележи и Зорица Хаџић у предговору овој књизи, у жеку Другог светског рата (1942) покушао да изврши самоубиство узевши недовољну количину морфијума: „Смене малодушности и вере у боље сутра, видљиве у његовим дневничким белешкама, разумљиве су услед неизвесности коју сваки нови ратни дан носи” (13–14).

Према томе, као што смо и показали, Зорица Хаџић је објављивањем дневничких записа Васе Стајића одговорила на изазов који је Светислав Марић поставио још 1938. године, показавши да су ови записи, пре свега, путокази ка проналажењу праве мере између његовог јавног и приватног лика. На тај начин будућим истраживачима и проучаваоцима личности и дела Васе Стајића стављен је на увид један потпуно нов

приступ његовом доприносу науци, друштвеној историји и књижевности, различит од оног који нам је још 1963. године у својој књизи *Политички лик Васа Стјајића* приказао Арпад Лебл.

Др Свeйлана Љ. МИЛАШИНОВИЋ
научни сарадник
Матица српска
Одељење за књижевност и језик
Летопис Матице српске
smilasinovic@maticasrpska.org.rs